

Metin Dil Bilimi ve Ortaya Çıkışı Language Science of Text and its Emergence

Mustafa İBİŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Assistant Professor, Usak University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Arabic Language and Rhetoric
Usak, Turkey
mustafa.ibis@usak.edu.tr
orcid.org/0000-0001-5457-3697

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 03 Eylül / September 2020
Kabul Tarihi / Accepted : 21 Ekim / October 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık / December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 449-473

Atıf / Cite as

İbiş, Mustafa. "Metin Dil Bilimi ve Ortaya Çıkışı". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 449-473.

Doi: 10.33460/beuifd.789912

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Metin dil bilimi, yakın geçmişte temelleri atılmış ve henüz olgunlaşma yolunda serüvenini tamamlamamıştır. Bu bilim, dil araştırmacıları tarafından metin, söylem ve hitapta yer alan ifadeleri karşı tarafa en iyi aktaran araç olarak görülmüştür.

Metin dil bilimi, kelamın söylendiği zaman ve zeminde hangi manayı çağrıştırdığını araştırır. O, klasik söylem ve metinleri gereğinden fazla eleştirmeme ve yeni söylemlerin taassubuna girmeme konusunda araştırmacıya yeni yöntemler belirler. Metin dil bilimi, geleneksel dil eğitimi kurallarından farklı, klasik ve modern ilmi metinlere aracılık yapıp bunları tahlil etmeye yarar. Metin dil bilimi, bugüne kadar yapılmış en objektif tahlil yöntemi olarak değerlendirilmiştir. Bu bilimin kuralları daha önceki dönemlerde nispeten uygulanıyor olsa da bunun müstakil bir ilim hâline dönüşmesi, bu ilme yeni kurallar kazandırmıştır. Bu kurallar sayesinde metnin terkip, delalet ve yapısal yönden ele alınmasına öncülük etmiştir.

Avrupa'da temelleri atılan Metin dil bilimi çalışmaları, Arap dünyasında da kabul görmüştür. Fakat bu bilimin hangi edebi sanata ve ne şekilde uygulanacağı tartışmalara neden olmuştur. Son dönemlerde metin dil biliminin ele alındığı edebi metin Kur'ânı-Kerim'dir. Metin dil bilimi çalışmalarını Arap dünyasında canlı tutan en önemli sebeplerden biri ise bu bilimin, özellikle Kur'ân-ı Kerim'e uyarlanma çalışmalarıdır.

Metin dil bilimi çalışmaları, modern dil biliminin temelleri üzerine bina edilmiştir. Yirminci yüzyılda araştırmaya tabi tutulan modern dilin yapısal ve dönüşsel çalışmaları bu ilmin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Bununla beraber metin dil bilimi henüz tam olarak çerçevesi çizilmiş ve metodolojik olarak tamama ermiş değildir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Metin, Söylem, Metin Dil Bilimi, Tahlil, Nahiv

Abstract: *Textual linguistics has been established in the recent past and has not yet completed its journey to maturity. This science has been seen by language researchers as the best tool to convey the text and the expressions in the address to the other party.*

Textual linguistics investigates which meaning it evokes when the word is uttered. He seeks not to over-criticize classical texts and not to get caught up in new discourses. Textual linguistics serves to analyze classical and modern scientific texts, which are different from traditional language rules. Textual linguistics has been considered as the most objective method of analysis ever made. This science has been relatively applied in previous periods. The transformation of this into an independent science brought new rules to it. Thanks to these rules, the structure and signification of the text has been examined.

Text linguistics studies, which were founded in Europe, have also been accepted in the Arab world. However, this science has led to debates on which literary art and how it will be applied. The literary art branch in which text linguistics has been discussed recently is the Quran. The most important reason that keeps text linguistics studies alive is the adaptation of this science, especially to the Quran.

Textual linguistics studies are built on the foundations of modern linguistics. Structural and rotational studies of the language studied in the twentieth century led to the emergence of this science. However, textual linguistics is not yet fully framed and methodologically completed.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Text, Discourse, Text Linguistics, Analysis, Syntax

Giriş

Metin dil biliminin geçmişi, çok öncelere dayandırılrsa da bunun müstakil bir ilim şeklinde ele alınması yirminci yüzyılların ortasına dayanmaktadır. Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren bazı araştırmacılar, metinlerin dili yönlendiren ve temsil eden asıl araç olduğunu görmüş ve metin araştırmalarına yönelmişlerdir. Bunlar, çağdaş dil biliminin bir parçası olan metin dil biliminin bağımsız bir bilim dalı olabileceğini ifade etmişlerdir.¹

1 Teun A. van Dijk, *Medhâlu muteddâhil'-i-İhtişâsât*, çev. Said Hasan Buhayrî (Kahire: Dâru'l-Kâhire, 2001), 14; Azmi Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş (el-İrhâsâtü'l-ülâ ve bedâyâtu'n-neşe)", *Câmi'atü Ümmi'l-Qurâ li-ülûmi'l-luğa ve âdâbihâ* 13/2 (Mayıs 2014), 125.

Metin dil bilimi araştırmacılarının yaptıkları en önemli iş, tüm eski ve modern bilim alanlarındaki metinlerle ilgili fikirleri takip etmek olmuştur. Yapılan bu çalışmalar birçok bilimin, metin dil biliminin kavramlarını kapsadığını ortaya çıkarmıştır. Bu bilimlerin en önemlileri; klasik belagat, üslup, edebi çalışmalar ve modern dil gibi farklı bilim dallarıdır. Bu çerçevede, zaman zaman metin dili biliminin ortaya çıkmasında, hangi bilim dalının payının daha büyük olduğu konusu tartışmaya neden olmuştur. Bu tartışmaların neticesinde, birçok bilimin metin dil bilimine yaptığı katkının inkâr edilemeyen bir gerçek olduğu kabul edilmiştir. Çünkü bu ilimlerden çoğunun az veya çok bu ilimle ilgisi bulunmaktadır.²

Metin dil bilimini önemli kılan durumlardan biri de metin bađdařıklığının³ sahip olduğu konumdur. Çünkü metin bağdaşıklığı, cümle bilgisinde ve hitap tahlilinde araştırmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bir metni önemli kılan ve onu üretken yapan şey, bu bağdaşıklığın durumuyla ölçülmektedir.⁴

Metin dil bilimi, Arap dili açısından da yeni bir konudur. Bunun temeli, geğmişten bize miras kalan klasik bilim dallarının temellerine dayandırılmakla beraber, bunun çoğu kez klasik yöntemlerle ele alınamayacağı da vurgulanmıştır. Fakat metin dil biliminin daha çok Avrupa'nın kültürel mirasını oluşturan ilimlerle ilintili olduğunda şüphe yoktur.⁵

1. Metin Dil Bilimi Kavramı ve Tanımı

Metin dil biliminin Arap dilinde hangi ifadeye karşılık geldiği konusu dil bilimcileri ihtilafa düşürmüştür. Anlatılmak istenen şey aynı olsa da bunu ifade eden kavramlar birbirinden farklılık göstermiştir. Bu ilmi ifade etmesi için hangi ifadelerin kullanılması gerektiği konusunda, zaman zaman tartışmalar yaşanmış ve farklı görüşler ortaya atılmıştır. Metin dil bilimini ifade eden kavramlardan en önemlileri şunlardır:⁶

نَحْوُ النَّصِّ , لِسَائِيَّاتِ النَّصِّ , لِسَائِيَّاتِ الْحَطَّابِ , عِلْمُ النَّصِّ , عِلْمُ لُغَةِ النَّصِّ , تَحْلِيلُ الْحَطَّابِ

Yukarıda farklı ifadelerle verilen terimler, tamlama şeklindeki terkiplerden oluşturulmuş. Terkibin birinci kısmını oluşturan نَحْوُ kelimesi isim veya نَحَا kelimesinden mastardır. Bu kelime aynı kökten hem fiil hem de isim olarak

2 Muhammed, "İlmu'l-luğatı'n-naşş", 125; Hasan Hamâni, "et-Tağlilu'l-belâği li'n-naşşı'l-Ķur'âni mine'l-istibâne ila't-tezevvuk (Mukârabe min zâviye 'ilmi'n-naşş)", *el-Mecelletu'l-Arabıyye li'n-naşşı'l-İlmi* 15/2 (1) (Ocak 2020), 100.

3 Bağdaşıklık, cümledeki tüm unsurların tam ve doğru şekilde birbiriyle uyumlu olmasındır.

4 Hamâni, "et-Tağlilu'l-belâği li'n-naşşı'l-Ķur'âni", 100.

5 Hamâni, "et-Tağlilu'l-belâği li'n-naşşı'l-Ķur'âni", 100.

6 Fevziye Mirtâc, *et-Tağlilu'n-naşşı fi't-Tefâsiri'l-Ķur'âniyyeti'l-beyâniyyeti ve'l-mevdû'iyye Dirâsetun tağlilıyyetun fi đav'i menhaci nağvi'n-naşş* (Pakistan: Islamabad Uluslararası İslam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 13.

kullanılmakta olup sözlükte, bir şeye yönelmek ve izini takip etmek anlamındadır.⁷ Bunun nahiv ilmindeki anlamı ise ilk dönemler daha geniş bir anlamı ifade ederken, sonraları daha özel bir anlama tahsis edilmiştir. Örneğin Sîbeveyhi nahvin içine imâle, î'lâl, idğam ve hatta belağatın bazı konularını dâhil etmiştir. Buna göre nahiv, Arapçadaki münferit veya terkibe girmiş kelimelerin hükümlerini bilmeye yarayan ilimdir.⁸ Eşmûni'ye göre ise nahiv ilmi "İmu'l-'Arabiyye" (Arapça ilmi) ile eş anlamlıdır.⁹ Burada ise nahiv terimiyle bunun modern anlamı kast edilmiş olup nahiv ilmini de kapsayacak şekilde metin dil bilimini ifade etmektedir.¹⁰ لِسَانِيَّة kelimesi ise ismi mensup olup لِسَانِيَّة kelimesinin çoğuludur. Sözlükte söz söylemeye yarayan organ, kelamı yaralayan fesahat, dil ve kelam gibi anlamlara gelir.¹¹ Buradaki anlamı ise cümlenin veya hitabın analiz edilmesidir.¹² عِلْمٌ sözcüğü yine aynı kökten hem fiil hem de isim olarak kullanılmaktadır. Sözlükte, cehaletin zıttı olan bilgi anlamına gelmektedir.¹³ İstilahta ise yine sözlük anlamına mutabık olarak, bilim anlamında kullanılmıştır.¹⁴ لَعْنَةٌ kelimesi لَعْنٌ kökünden isimdir. Sözlükte, bir manayı ifade eden farklı kelam (dil-lehçe) ve kelamın batıla (yanlış) karışması anlamlarına gelir.¹⁵ Terim anlamı ise bununla ilişkili olup dil anlamındadır. تُحْلِيلٌ kelimesi de حَلَلٌ kökünden türetilmiş, "tef'îl" babından mastar bir kelimedir. Sözlükte, bir mekâna yerleşmek ve inmek anlamlarına gelir.¹⁶ Terim olarak ise bir metni veya hitabı analiz etme anlamındadır.¹⁷ Terkibin ikinci bölümünü oluşturan الحِطَابُ kelimesi حَطَبٌ kökünden isim ve fiil şeklinde kullanılmaktadır. Sözlükte iş, nişanlanmak, kelam ve hitap gibi birçok anlama gelmektedir.¹⁸ Terim anlamı ise metni oluşturan kelam veya sözlü biçimde söylenen hitap anlamında olup, hitap veya metni oluşturan tüm ifadelerdir.¹⁹ النَّصْرُ ifadesi ise lügatte; yükseklik, ortaya çıkarmak, hedef, bitişirmek, varılacak son nokta, araştırma, gösterme, hareket ettirme ve durdurma gibi birçok anlama gelir.²⁰ Terim olarak da aynı şekilde birçok farklı anlamlara geldiği ifade edilmiştir. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

- 7 Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003), "nahv", 4/ 200-2001; İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 2010), "nahâ", 15/309-312.
- 8 Ebû Muhammed Bedrüddin Hasen b. Kâsim el-Murâdî (İbn Ümmü Kâsim), *Tavzihu'l-mağâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Abdurrahmân Ali b. Süleymân (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1422/2001), 265.
- 9 Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Eşmûni, *Şerhu'l-Eşmûni 'alâ Elfiyyeti İbn-i Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1429/1998), 1/19.
- 10 Mirtâc, *et-Tahlîlu'n-naşî*, 13.
- 11 Ferâhidî, "lesene", 4/23; İbn Manzûr, "lesene", 13/385-387.
- 12 Roger Fowler, *el-Lisâniyyât ve'r-rivâye*, çev. Ahmed Sabra (İskenderiyye: Müessesetü Havris, 2009), 22.
- 13 Ferâhidî, "ilm", 3/21.
- 14 Mirtâc, *et-Tahlîlu'n-naşî*, 13.
- 15 Ferâhidî, "lağv", 4/92.
- 16 Ferâhidî, "el-hall", 1/21; İbn Manzûr, "hallele", 11/164-165.
- 17 Said Yaktin, *Tahlîlu'l-ḥiṭâbi'r-ruvâi (ez-Zemen – es-serd – et-teb'ir)* (Beyrut: ed-Dâru'l-Beyzâ, 1989), 17.
- 18 Ferâhidî, "hatabe", 1/418-419; İbn Manzûr, "hatabe", 1/160.
- 19 Yaktin, *Tahlîlu'l-ḥiṭâbi'r-ruvâi*, 17-18.
- 20 Ferâhidî, "nass", 4/228; İbn Manzûr, "nass", 7/97-99.

- Dilsel yapı ve gösterge birimidir.²¹
- Söylemin uyum ve delaletinin birbiriyle bağdaşıklığını ifade eden dilin değişik halleridir.²²
- İster uzun ister kısa olsun kelamdan bir parçadır.²³
- Cümlelerin kendisiyle bitirilebildiği faydalı bir kelimedir.²⁴
- Dil konularından oluşmuş düzenli cümle topluluğudur.²⁵
- Yatay düzeyde, nahiv bakımından birbiriyle ilişkisi olan farklı parçalardan meydana gelmiş genel ve büyük gösterge birimidir. Dikey düzeyde ise, mantıksal anlamda birbiriyle ilişkili olan genel fikirlerden oluşmuş metindir.²⁶
- Birbirine bağlı parçalardan oluşmuş bir bütündür.²⁷
- Birbirine bağlı kelimelerden oluşmuş dokumadır.²⁸
- Birbirine entegreli ve birbiriyle uyumlu bileşik yapıdır.²⁹

Burada ifade edilen نَحْوُ النَّصِّ “metin nahvi” metin dil bilimi manasındadır. Metnin, dilbilgisi olan nahiv açısından ele alındığını ifade eden terim ise نَحْوُ الْجُمْلَةِ terimidir. Buradaki nahiv kelimesinin dil bilgisiyle ilişkisi ise tartışma konusudur. Aynı şekilde نَحْوُ النَّصِّ “nahvu'n-nass” ilminin نَعْلَمُ النَّصِّ “ilmu'n-nass” ilminin bir alt bölümü olduğu ifade edilmiştir. Birçok dil bilimci tarafından, metin dil bilimini ifade etmek için نَحْوُ النَّصِّ kavramının en uygun ifade olduğu açıklanmıştır.³⁰

Metin dil biliminde metni ifade eden kelime الخطاب، الكلام، النص terimleridir. Metni ifade eden الخطاب ev الكلام kelimeleri aynı şekilde النص kelimesiyle eş anlamlıdır. Fakat النص kelimesi modern dilde daha çok kullanılmaktadır. الخطاب kelimesi ise daha çok “söylenen kelimeler” anlamındadır.³¹

Metin dil bilimini ifade eden نَحْوُ النَّصِّ, Uygulamada birçok ilimleri bir araya toplayıp, ister kısa ister uzun olsun metnin öğretimi ve anlamlarını ortaya çıkaran ilimdir. Bu durum aynı şekilde metnin lafız ve anlamlarındaki bağdaşıklığı ve ilişkiyi ortaya çıkarır. Bu ilmin uygulama şekline ise التحليل النصي “metin tahlili” denir.³²

21 Muhammed Hatâbi, *Lisâniyyâtü'n-naşş: Medhal ilâ insicâmi'l-hişâb* (Beirut: el-Merkezu's-Sakâfi'l-'Arabi, 1991), 2-5; Saïd Hasan Buhayrî, *'Ilmu'l-luğati'n-naşş: el-Mefâhim ve'l-itticâhât* (Mısır: eş-Şeriketü'l-'Alemiyyetu Luncmân, 1997), 99-128; Ezher Zinâd, *Nesicu'n-naşş: Bahşun fi mâ yekûnu bihi'l-melfûzu naşşan* (Beirut: el-Merkezu's-Sakâfi'l-'Arabi, 1993), 11-12.

22 Hatâbi, *Lisâniyyâtü'n-naşş*, 2-5; Buhayrî, *'Ilmu'l-luğati'n-naşş*, 99-128; Zinâd, *Nesicu'n-naşş*, 11-12.

23 Hatâbi, *Lisâniyyâtü'n-naşş*, 2-5; Buhayrî, *'Ilmu'l-luğati'n-naşş*, 99-128.

24 Hatâbi, *Lisâniyyâtü'n-naşş*, 2-5; Buhayrî, *'Ilmu'l-luğati'n-naşş*, 99-128; Zinâd, *Nesicu'n-naşş*, 11-12.

25 Hatâbi, *Lisâniyyâtü'n-naşş*, 2-5; Buhayrî, *'Ilmu'l-luğati'n-naşş*, 99-128.

26 Hatâbi, *Lisâniyyâtü'n-naşş*, 2-5; Buhayrî, *'Ilmu'l-luğati'n-naşş*, 99-128; Mirtâc, *et-Taḥlîlu'n-naşşî*, 13.

27 Hatâbi, *Lisâniyyâtü'n-naşş*, 2-5; Buhayrî, *'Ilmu'l-luğati'n-naşş*, 99-128; Zinâd, *Nesicu'n-naşş*, 11-12.

28 Hatâbi, *Lisâniyyâtü'n-naşş*, 2-5; Buhayrî, *'Ilmu'l-luğati'n-naşş*, 99-128; Zinâd, *Nesicu'n-naşş*, 11-12.

29 Hatâbi, *Lisâniyyâtü'n-naşş*, 2-5; Buhayrî, *'Ilmu'l-luğati'n-naşş*, 99-128; Zinâd, *Nesicu'n-naşş*, 11-12.

30 Ahmed Afifi, *Nahvu'n-naşş: Itticâh cedîd fi'd-dersi'n-naḥvi* (Kahire: Mektebetu Zehrâ eş-Şark, 2001), 31-32, 65; Mirtâc, *et-Taḥlîlu'n-naşşî*, 13.

31 Mirtâc, *et-Taḥlîlu'n-naşşî*, 8.

32 Mirtâc, *et-Taḥlîlu'n-naşşî*, 10.

Metin tahlili ilmi, modern bir ilmi akım olup temelleri batıda atılmıştır. Bu ilmin aynı şekilde Arap dünyasında da kabul görmüştür. Bu ilmin uygulanış biçiminin zımnen ve farklı konular altında eski dönemde var olduğu da ifade edilmiştir.³³

2. Metin Dil Biliminde Metnin Sınırları

Metin dil biliminde metni ifade eden kelime *الْحِطَابُ*, *الْكَلَامُ*, *النَّصُّ* terimleridir. Metni ifade eden bu terimler ile kelime, cümle veya cümle topluluğundan hangisinin kastedildiği tartışılmıştır. Bu kelimeler, genellikle kelimada yer alan tüm cümle topluluğunu ve konularını ifade etmektedir. Fakat kelimenin tamamlanabildiği ve bununla yetinilebilen durumlarda kelimenin de kastedildiği söylenmiştir. Aynı şekilde bundan cümle de kastedilebilir. Nitekim ilk dönem âlimleri kelimadan bahsederken, faydalı ve kendisiyle yetinilebilen cümleyi kastetmişlerdir. Öyleyse metinden kastedilen şey, ifade edilmek istenen şeyin anlaşıldığı, üzerinde durmanın düzgün ve güzel olduğu ve kendisiyle yetinilebilen kelime, cümle veya kelimadır.³⁴

3. Metin Türleri

Arap dil bilimcileri metinleri genel manada üç kısma ayırmışlardır.³⁵ Bunların aşağıdaki biçimde özetlenmesi mümkündür:

1- Kur'an Metni

Kur'an, barındırdığı zengin edebi sanat sayesinde diğer kelimelerden ayrılmaktadır. Kur'an metni mu'ciz bir hitaptır. Allah, bunun mu'ciz bir hitap olduğunu birçok yerde beyan etmektedir. Bir ayetinde inkârcılara şöyle meydan okumuştur:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

"Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!"³⁶

Kur'an, beşer kelamın özellikleriyle iliştilenmeyecek derecede farklı bir kelimadır. Onun kendine has özellikleri ve sınırları vardır. Bunun için bugüne kadar değiştirilmesi veya tahrif edilmesi mümkün olmamıştır. Aynı şekilde Kur'an'ın, normal metinlerle kıyas edilmesi ve ona metin dil bilimi kurallarının uygulanması mümkün görülmemiştir.³⁷

33 Mirtâc, *et-Taḥlîlu'n-naşşî*, 10.

34 Buhayrî, *'İlmu'l-luġati'n-naşş*, 110-111; Mirtâc, *et-Taḥlîlu'n-naşşî*, 9.

35 Mirtâc, *et-Taḥlîlu'n-naşşî*, 9.

36 el-Bakara 2/23.

37 Mirtâc, *et-Taḥlîlu'n-naşşî*, 10.

2- Edebi Metin

Metin türlerinden biri de edebi metinlerdir. Edebi metinlerin en önemli özelliği yaratıcılıklarıdır. Bunlar da iki kısma ayrılır. Birincisi, nesir türü edebi metinler ikincisi ise, şiir türü edebi metinlerdir.³⁸

3- Faydalı İletişimsel Metin

Faydalı iletişim metinleri, insanların meramını ifade etmek için günlük yaşamlarında konuştukları kelimelerdir. Bu gibi metinlerde yaratıcılık söz konusu değildir.³⁹

4. Metin Dil Biliminin Yapısı

Metin dil biliminin yapısı aşağıda belirtilen yapılardan oluşmaktadır:

1- Nahiv Yapısı

Metin dil biliminde nahiv yapısı, genellikle metnin şekilsel lafzi yapısından ibarettir. Metindeki nahiv yapısı, genel manada dilsel bileşenin bölümleri arasında metnin birbiriyle birlikteliğini ve ilişkisini nahiv açısından konu edinir.⁴⁰ Özeldir ise dilsel yapıdaki parçalar arasında anlamsal veya konu yönünden birbiriyle bağdaşıklığını ve ilgisini konu edinir.⁴¹

2- Anlamsal (Delalet ettiği) Yapı

Anlamsal yapıdan maksat manevi bağlılıktır. Bu anlamsal yapı kelime, cümle, alıntı, metin ve bağlamlar arasındaki ilişkidir.

3- Konu Temelli Yapı

Konu temelli yapı, metnin kapsayıcı bütünsel fikrini kapsamaktadır. Burada, birbirine bağdaşık ve ilişkili kısmi konular yer almaktadır.

4- Kullanım Temelli Yapı

Kullanım temelli yapıdan kasıt, metnin gerektirdiği yer ve durumdur. Bu yapı şahıslardan, mekânlardan ve sözlerden ibarettir.

5. Metin Dil Biliminin Nahiv ve Belagat ilminden Ayrılan Yönü

Metin dil biliminin Arap dilinde birçok isimle anıldığı geride ifade edilmişti. Bu başlıkta ise, metin dil bilimini ifade eden نَحْوُ الْجُمْلَةِ (cümle dil bilgisi) ve الْبَلَاغَةُ (belagat) terimleriyle arasındaki fark incelenecektir.

38 Mirtâc, *et-Taḥlîlu'n-naşî*, 10.

39 Mirtâc, *et-Taḥlîlu'n-naşî*, 10.

40 Bu durum Arap dilinde السبْكُ terimiyle ifade edilir. bk. Robert De Beaugrande, *en-Naşş ve'l-ḥiṭâb ve'l-icrâ*, çev. Temmâm Hassân (Kahire: Âlemü'l-Kütub, 1999), 103.

41 Bu durum Arap dilinde الْحَبْكُ terimiyle ifade edilir. bk. Mirtâc, *et-Taḥlîlu'n-naşî*, 24.

Metin dil bilimini ifade eden نَحْوُ النَّصِّ terimi, cümle dil bilgisini ifade eden نَحْوُ الْجُمْلَةِ teriminden daha kapsamlıdır. Metin dil bilimi, metni tahlil ederken mantık, belagat, psikoloji ve sosyoloji gibi birçok bilim dalına ihtiyaç duyar. Fakat cümle dil bilgisi, sadece nahiv kurallarına ihtiyaç duyar. Metin nahvi, metni analiz eden teorilerden biriyken cümle nahvi, cümleyi analiz eden teorilerden biridir. Cümle nahvi, aralarındaki araçlar sayesinde kelimelerden elde edilen kelamın tüm verilerdir. Metin nahvi ise, aralarındaki metinsel bağdaşıklık sayesinde cümlelerden elde edilen tüm verilerdir. Cümle nahvi, metin nahvi'nin bir parçası ve onun aşamalarından biridir. Dolayısıyla metin nahvi, cümle nahvi'nden daha kapsayıcı ve geneldir.⁴²

Metin dil bilimi ve belagat ilminden her ikisi de metnin tahlilini yapar. Aralarındaki fark ise belagat metni daha özel ele alırken, metin dil bilimi daha genel ele alır. Çünkü metin dil bilimi, fasih kelamı incelediği gibi olmayanı da inceler. Metin dil biliminin analiz ettiği kelamın belîğ ve edebi olması gerekmez. Fakat belagatın içerdiği kelam mutlaka belîğ ve edebi olması gerekir.⁴³

Belagat ilmi, belîğ ve edebi metni yönlendiren ve ona kılavuzluk eden kurallardan oluşur. O, metnin etkilerini ve kelamın özelliklerini konu alan bir bilimdir. Belagat ilmi, nahvin kurallarının bittiği yerde başlar. Metin dil bilimi ise kelamın analizini yapan sistemden ibarettir. Bu ilim nahiv, sarf, belagat ve semantik gibi birçok bilim dalını içine almaktadır. Kısaca metin dil bilimi, hem cümle dil bilgisinden hem de belagat ilminden daha genel ve kapsayıcıdır.⁴⁴

6. Metin Dil Biliminin Konuları

Metin dil biliminin kökleri, çok eskilere dayandırılrsa da bunun belli metotlarla uygulanması son dönemlere aittir. Bu ilim, eski dönemlerde kısmen belagat, nahiv ve tefsir gibi bilimlerde var olmakla beraber o dönemde, henüz belli istilahlara ve müstakil konulara kavuşmamıştır. Bu ilim, zamanın ilerlemesiyle konuları inkişaf eden bir ilimdir. Bu ilim geliştikçe metnin delalet ettiği mana, metinler arası ilişki ve bağdaşıklık edatları gibi bu bilim ile ilgili birçok konu ortaya çıkmıştır.⁴⁵

7. Metin Dil Biliminin Terimleri

Metin dil bilimini ifade eden birçok terimin olduğuna değinilmişti. Ayrıca metin dil bilimi içinde bu ilmi meydana getiren birçok terim vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:⁴⁶

- نَحْوُ الْجُمْلَةِ : İ'rab, şekil ve gramer yönünden cümleyi ele alır.
- حَرْفٌ : Metin. Cümle dizisi, delalet eden birimdir.

42 Buhayrî, 'İlmu'l-luğati'n-naşş, 135-137; Mirtâc, et-Tahlîlu'n-naşşî, 11.

43 Mirtâc, et-Tahlîlu'n-naşşî, 12.

44 Mirtâc, et-Tahlîlu'n-naşşî, 12.

45 Buhayrî, 'İlmu'l-luğati'n-naşş, 125-152; Mirtâc, et-Tahlîlu'n-naşşî, 12.

46 Buhayrî, 'İlmu'l-luğati'n-naşş, 152; Mirtâc, et-Tahlîlu'n-naşşî, 13.

- النَّصِيَّةُ : Metinsellik. Metinle elde edilme yollarını gösterir.
- البَيْتَةُ الْكُبْرَى : Büyük yapı. Genel ana fikri ve konuyu içerir.
- البَيْتَةُ الصَّغْرَى : Küçük yapı. Kısmi ve ikincil konuları içerir.
- المَبْتَلِيَّاتُ : Dizimler. Tüm cümleyi işaret eder.
- التَّمَاثُلُ النَّصِيَّ : Metin bağdaşıklığı (tutarlılığı). Metnin lafzi ve manevi kısımları arasında birleştiren ve bağdaştıran ilişkidir.
- السَّبَبُ : Metnin nahiv açısından birbiriyle birlikteliğini konu edinir.
- الحَبْتُ : Metnin parçaları arasında anlamsal veya konu yönünden birbiriyle bağdaşıklığını ifade eder.
- الحَذْفُ : Hazf.

Burada, metin dil biliminin en meşhur terimleri zikredilmiştir. Bu kavramlar dışında, bu bilimin başka terimleri de bulunmaktadır. Konunun gereğinden fazla uzatılmaması adına bu terimlerle iktifa edilmiştir.

8. Metin Dil Biliminin Standartları

Metin dil biliminin metodolojik yapısı son dönemlerde şekillenmiştir. Bu bilim belli metot, terim ve konular çerçevesinde gelişimini sürdürmektedir. Batı dünyasından neşet eden bu bilim, Müslüman dünyada ne tümüyle kabul edilmiş ne de reddedilmiştir. Müslümanlar kendilerine uygun olan kısımları almış diğerlerini de ya kabul etmemiş veya bunlara değinmemişlerdir. Bu bilimin öncüleri, metin dil ilmi için belli ölçütler getirmişlerdir. Bu ölçütler genel anlamda yedi tanedir. Bu bilimin araştırmacıları, metinleri bu ölçütlere vurmuş ve buna göre değerlendirmişlerdir. Metin dil biliminin genel kabul görmüş standart ölçütleri şunlardır:⁴⁷

- الإِتِّسَاقُ : Birliktelik ve uyum.
- الإِتِّسَاقُ : Tutarlılık ve ahenk.
- الإِغْلَامُ : Bilgisellik (beklenen haberi verip bilgilendirmek).
- الْقَصْدُ : Yönelimsellik (metnin hedeflediği maksat).
- الْقَبُولُ : Kabul edilebilirlik.
- التَّنَاصُ : Metinlerarasılık (metinler arası ilişki).
- الْمَقَامِيَّةُ : Durumsallık (metnin siyakiyla ilişkisi yani metnin ortaya çıkmasına sebep olan durum ve münasebetler).

Bu ölçütler daha önceki âlimler tarafından kullanılıyor ve biliniyor olsa bugünkü anlamlarıyla anlaşılmamış ve kullanılmamıştır.

47 Buhayrî, 'İlmu'l-luğati'n-naşş, 145; Mirtâc, et-Taḥlîlu'n-naşşî, 15.

9. Metin Dil Biliminin Ortaya Çıkması

Metin dil bilimi âlimlerinin bu ilmin ortaya çıkması konusunda yaptıkları ilk ve en önemli iş, tarihi bilgi ve öğretici metinlerdeki teorilerin araştırılması olmuştur. Yapılan bu çalışmalar, araştırmacılara farklı neticeler vermiştir. Bu bilimin eski ilimlerle aynı paralellik arz etmediği; bu ilmin konularının bazılarının eskiyle irtibatlı, fakat bazılarının ise yeni ortaya çıkan ilimlerle ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Metin dil bilimi, yaklaşık iki bin yıllık geçmişe sahip olan üçlü yapı; nahiv, mantık ve belagat ilmiyle ilişkili olduğu gibi tarihi iki yüz yıla dayanan dil bilim ve üslup (biçimsel) ilimleriyle de ilişkilidir. Bununla beraber batılı dil bilimciler, metin dil biliminin ortaya çıkmasında dil bilimin dışında özellikle antropoloji, sosyal bilimler, hitabet gibi ilimlerin daha çok etkili olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁸

Metin dil biliminin gün yüzüne çıkmasında, Arap dilcilerinin bu ilme has ele aldıkları kitapların rolü olduğunu söylemekle beraber, bunların sınırlı sayıda olup az miktarda bilgiler içerdiği görülmektedir. Batılı dil bilimciler bu konuda, daha fazla çalışmaya imza atmışlardır. Onları özel kılan durum ise, bu ilmin ortaya çıkmasında sıfırdan yöntemler belirlemeleridir. Buna göre, eski ilimlere bakılmaksızın bu ilmin payı ölçülmüş ve bu sayede yeni çıkan ilmin yöntemleri heder olmamıştır. Bunların sonraki çalışmaları ise bu ilmin birçok konusunun eskiyle irtibatlandırılabilceğini ortaya koymuştur. Fakat bununla beraber bu irtibatın çok kuvvetli olmadığı ve aralarında çok fark olduğu tespit edilmiştir. Buradaki en önemli fark, neticeden çok yöntem farklılığıdır.⁴⁹

Dil bilimcilerin yaptıkları araştırma ve çalışmalar, metin dil biliminin ortaya çıkmasında birçok bilim dalının katkısının olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmacıların metin dil biliminin oluşumuna etki eden en önemli ilimleri sayarken, dört bilim dalında birleştikleri görülmektedir. Bunlar klasik belagat, üslup, edebi çalışmalar ve modern dil bilimidir.⁵⁰

Modern dil bilimi çerçevesinde şekillenen yapısal ve dönüşsel dil, metin dil bilimini ortaya çıkaran bilimler olduğu kabul edilmiştir. Metin dil bilimi bu iki bilimin temelleri üzerine inşa edilmesiyle beraber zamanla bu bilimlerden çok farklılaştığı görülmektedir. Burada kısaca, modern dil biliminden ve bundan neşet eden yapısal ve dönüşsel dil bilimi ele alınacaktır.

10. Modern Dil Bilimi

İnsanoğlunda var olan dil, sistemsel yapısından ve tezahürlerinden kaynaklı daima bir gelişim içindedir. Dil, sosyal toplumun varlığıyla beraber varlığını sürdürmektedir. Dil, başka bilimlerin ortaya çıkması ve gelişmesine katkı

48 Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 129-130; Teun A. Van Dijk, *en-Naşşu ve's-siyâk: İstiksâu'l-baḥsi fi'l-ḥiṭâbi'd-delâli ve't-tedâvuli (Text and Context)*, çev. Abdulkâdir Kanîni (Beyrut: ed-Dâru'l-Beyzâ, 2000), 31.

49 Yûsuf Nûr İvaz, *İlmu'n-naşş ve ve nazariyyetu't-terceme* (Mekke: Dâru's-Sikka, 1990), 11.

50 Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 122.

sunmakla beraber kendisi de daima bir gelişim hâlinde olmuştur. Katkı sunduğu ilimler müstakil bilimler hâline dönüşürken kendisinin de müstakil biçimde incelenmesi vazgeçilmez hâle gelmiştir. Dil bilimi, ancak uzun süre sonra münferit biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Dil bilimi konu itibarıyla eski, ortaya çıkması yönüyle yeni bilim dalıdır. Yirminci yüzyılın önemli dil bilimcilerinden Mihail Bahtin'e (1895/1975) göre dil bilim çalışmaları henüz bütün sırlarıyla ortaya çıkarılamamıştır.⁵¹

Modern dil bilimi çerçevesinde metin dil bilimi çalışmalarına baktığımızda, bunun özellikle iki konuyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Birincisi, yapısal dil bilimi, ikincisi ise üretken dönüşsel dil bilimidir. Dilin temelleri üzerine bina edilen metin dil biliminin nazariyelerinin ve metodların oluşmasında dilin yapısal ve dönüşsel kuralları büyük önem taşımaktadır.⁵² Bu bölümde kısaca, bu iki konuya değinilecektir.

10.1. Yapısal Dil Bilimi

Yapısal dilin, metin dil bilimi üzerindeki etkisi son dönemlerde yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Çalışmalar, yapısal dilin metin dil bilimine ve söylem analizine büyük çapta etki ettiğini göstermektedir. İlerleyen dönemlerde ise bununla ilgili araştırmalar daha da geliştirilmiştir. Bu etkiyi kabul edenler olduğu gibi, metin dil biliminin son dönemlerde karşılaştığı problemlerden dolayı bu etkiyi inkâr eden araştırmacılar da olmuştur.⁵³

Yapısal dil bilimi, Ferdinand De Saussure'nin (1857/1913) çalışmalarıyla başlamıştır. Sonraki dönem âlimleri bu çalışmaları kıstas almış ve onun fikirleri ışığında yapısal dili belli kurallara kavuşturmuşlardır. De Saussure'in çalışmalarını ele alan birçok kimse onun dil çalışmalarını "yapısal" çerçevede ele aldığına şahit olur. Fakat bununla beraber çalışmasında sadece bu ismi kullanmamıştır. Ona göre esas ifade edilmek istenen temel şey, sistemsel yapıdır. Dil ise bu sitemli yapının kendisidir ve kendine has sistemler olmadan bilinemez. "Yapısal" kelimesinin terim anlamı ise; Analiz yoluyla bütünsel yapının içerdiği bileşenlere ulaşmak için bu bütünsel yapıdan başlayarak yapılan tümdengelim bir harektir. Kısaca bu bilimin gayesi, sistemsel olgunun karakteristik yapısını incelemektir.⁵⁴

Emile Benveniste (1902/1976), "Dil Bilimde Yapısallık" adlı makalesinde, yapısallığın tarih ve metodunu açıklamış ve bu konuda De Saussure'nin görüşlerinin önemine değinmiştir. Ona göre dil, sistemli bir yapıdır. Bu yapı ancak ilgili birimleriyle anlaşılır. Buna göre, yapısal dil bilimi ile ilgili bu görüşleri, metin dil bilimini oluşturan ilk kıvılcıklar şeklinde görmek mümkündür.⁵⁵

51 Muhammed Şâviş, *Uşûlu taḥlîlî'l-ḥîṭâb: fi'n-Nazariyyeti'n-naḥviyyeti'l-'arabiyye (Te'sisu naḥvi'n-naşş)* (Beirut: el-Müessesetu'l-'Arabiyye, 2001), 1/ 75; Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 122.

52 Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 132.

53 Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 138.

54 Gisèle Valency, *en-Nakdu'n-naşş (Medḥal ilâ menâhici'n-naḥdi'l-'edebi* adlı kitap dizisi çalışması konusu), çev. Ridvân Zâzâ (Kuveyt: Silsiletu'Alemu'l-Ma'rife, 1997), 168.

55 Jean-Yves Tadié, *en-Nakdu'l-'edebi fi'l-'karni'l-'işrin*, çev. Kâsım el-Mikdâd (Şam: el-Ma'hadü'l-Âli, 1993), 267-268.

Avrupa'daki dilin yapısallığıyla ilgili çalışmalar, tarihi okulların çalışmalarına cevap şeklinde ele alınmıştır. Bundan dolayı yapısallıkla ilgili görüşlerin ve metotların yeniden değerlendirilmesi gerekir. İster De Saussure'nin çalışmasında ister Fransa'daki diğer dil bilimcilere göre buradaki yapısallık, dilin yapısallığı değildir. Bu yapısallık, iletişimdeki yapısallıktır. Dolayısıyla bu çalışmaların esas aldığı kavram dildir. Amerika'daki dilin yapısallığıyla ilgili çalışmalar ise De Saussure'nin görüşlerinden bağımsız ilerlemiştir. Bunlara göre yapısallık etnoloji ilmiyle yakından ilgilidir. Bu ilginin ortaya çıktığı durum ise Kuzey Amerika'daki Hint Amerikalı kabilelerin dillerinin varoluş yöntemini belirlerken ortaya atılan fikirlerden müteşekkildir. Buna göre buradaki kabilelerin dillerinin nasıl oluştuğu çalışmaları, Avrupa Hint dillerine has bir durum olmadığını ortaya koymaktadır. Bununla beraber bu iki akımın yapısallıkla ilgili çalışmalarının benzeyen yönlerinin olduğu ifade edilmiştir. Bu itibarla yapısallık, belirli bir metotla iletişimi sağlayan dilsel bir yapıdır. Burada önemli olan, bunun tarihsel yapısı değil, aksine gelişim evresidir. Çünkü bunun tarihsel metotlarının günümüzdeki çalışmalara katkısı yoktur.⁵⁶

Yirminci yüzyılın önemli yapısal dil bilimi eleştirmenlerinden biri olan Roland Barthes'a (1915/1980) göre yapısallık, beşerin eylemleri için dilin doğası içinde önemli bir yere sahiptir. Bunun için günümüzde yapısallık, dil bilimin önemli bir konusudur. Bu yapısallığın konusu dildir. Aynı şekilde bu yapısallık dilin kültürü tarif eden özelliğine aracılık yapmaktadır.⁵⁷

De Saussure'nin yapısallıkla ilgili çalışmaları etrafında şekillenen akımlar, cümleyi aşan durumları ifade etmekten geri durmamışlardır. Örneğin, söylem ve metin tahlillerini ilmi bir açıdan ele almışlardır. Bu tür çalışmalar daha önce nadiren ele alınan bir durumdur. Roland Barthes yeni bir bilimin doğduğuna işaret etmiş ve söylem analizinin yapısal dil biliminden türediğini ifade etmiştir. Buna göre metin dil biliminin ortaya çıkması çok öncelere dayanmaktadır. Buna göre metin dil bilimi, yapısal dil biliminin temelleri üzerine bina edilmiştir.⁵⁸

Yapısallık ilk ortaya çıktığında, bunun metne olan bakış açısı kapalı bir yapıdadır. Bunun sebebi ise yapısallığın dil bilimin etkisi altında olması ve kendisiyle ilgili bilimsel durumları ortaya çıkarmayı hedeflemesidir. Bu yüzden metnin dışındaki tüm şeyleri geri plana itmiştir. Çünkü bunun konusu İnsan bilimleridir (Edebiyat Sosyolojisi ve Psikolojik Edebiyat vb.). İşte bu sınırlama metnin içyapısının, kendisini oluşturan parçaları yönünden tekrar irdelenmesini gerekli kılmıştır. Buna göre yapısallık, metnin önemini ortaya koymuş, ifade edilen ve edilemeyen birçok konunun metnin içinde saklı olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁹

56 Fowler, *el-Lisâniyyât ve'r-rivâye*, 22; Abdulkâdir Muheyrî, *Nazarâtun fı't-turâsi'l-luğaviyyi'l-'arabî* (Beirut: Dârul-Garbi'l-İslâmî, 1993), 231.

57 Roland Barthes, *Heshesetü'l-luğa (Le bruissement De lalangue)*, çev. Munzir Ayâşî (Halep: Merkezi'l-İnmâ el-Hadârî, 1999), 22.

58 Barthes, *Heshesetü'l-luğa*, 18; Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 141.

59 Saïd Yaktin, "et-Tarâbu'tu'n-naşşî ve'l-hiştâbu'r-ruvâi'l-'arabî", *el-'Ulûmu'l-İnsâniyye* 18/19 (2010), 182.

Yapısal dil bilimi, cümleyle ilgili egemen olan fikirlere cevap niteliğinde oluşmuştur.⁶⁰ Bu yönüyle metnin anlaşılabilirliğini oluşturan metotlar farklılaşmıştır. Bu da metnin farklı metotlarla ele alınmasına sebep olmuştur. İşte bu dönüşüm, metnin aşağıdaki özellikleriyle yeniden analiz edilmesine sebep olmuştur. Bu özellikler şunlardır:

1. الإِنْفَاحُ Açıklık. Yapısal dilin ortaya çıkmasıyla beraber, metne bakış açısı değişmiştir. Her ne kadar müellif yapısal bilimle direkt metne odaklanmayı hedeflemese de ona bu kapıyı aralamıştır. Bu süreçte, delalet edilen şeyin yerine delalet eden şeye odaklanmak üretken duruma gelmiştir. İşte ortaya çıkan bu kısmi analiz sayesinde, küçükten büyüğe metnin farklı bileşenlerini bir araya getirmeye sebep olmuştur. Farklı manalara delalet etme imkânı sunan bu tahlil, yazarın düşünmediği veya beklemediği bir durumdur. Bu, aynı zamanda delalet eden şeyin delalet edilenden farklı ve bağımsız ele alınmasına yol açmıştır. Bu da metni yorumlamak için farklı alanlar ve yeni ufuklar açmıştır.⁶¹
2. التَّعَدُّ çeşitlilik. Metinde ortaya çıkan açıklık (açılım) bunun delaletinin çeşitliliğine kapı aralamıştır. Böylece bir metnin sadece bir şeye değil, aksine birçok şeye delalet ettiği, gün yüzüne çıkmıştır. Dolayısıyla her metin okuma, yeni manalara imkân sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda metnin daima üretken olduğunu ortaya koymuştur.⁶²
3. التَّصَاصُ Metinlerarasılık (metinler arası ilişki). Metin, açıklığa kavuşup zenginleşince ortaya çıkmayan bir özelliği daha kalmıştır. Bu da onun diğer metinlerle etkileşimidir. Bu etkileşim, metnin önceki ve kendi dönemindeki metinlerle beraber ele alınmasıdır. Bu durum, metnin dil bilim ile ilgili olan ve olmayan durumlarıyla beraber ele alınmasını gerektirmiştir. Telaffuz edilen bu metinlere, bunların işitilen ve görsel yönleri de eklenmiştir.⁶³

Modern dil bilimi çerçevesinde yapısal dil ile ilgili çalışmalar, söylem ve metin dil biliminin ortaya çıkmasında atılan ilk adımlardır. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar olan çalışmalar, metin dil biliminin belli esaslarına değindiğine veya işaret ettiğine rastlamaktayız. Bu çalışmalardan bazıları zımnen, bazıları ise sarahaten dil bilimin asıl konusunu, söylem ve metnin oluşturduğuna değinmiştir.⁶⁴

Metin dil bilimi henüz müstakil bir bilim dalı olarak ortaya çıkmadan önce buna işaret eden araştırmacıların varlığına rastlanmaktadır. Bunlardan biri Louis Hjelmslev'dir (1899/1965). Ona göre dil teorileri, metin teorilerinden ibarettir. O, metnin mutlaka dilcinin analizine tabi tutulması gerektiğini söyler. Dil biliminin

60 Bu fikirler, cümlenin en büyük birim olarak görülme fikridir.

61 Yaktin, "et-Tarâbu'u'n-naşî", 183; Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 143-144.

62 Yaktin, "et-Tarâbu'u'n-naşî", 183; Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 143-144.

63 Yaktin, "et-Tarâbu'u'n-naşî", 183; Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 143-144.

64 Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 145.

verileri, metin tahliliyle belirgin hâle gelir. Burada Hjelmslev her ne kadar metin dil bilimine işaret etse de bunu münferit bir konu değil de dil bilimin açıklaması şeklinde görmektedir.⁶⁵

Önemli dil bilimcilerinden Kenneth Lee Pike (1912/2000) ise metni ve söylemi münferit şekilde ele almıştır. Dolayısıyla bunları cümlelerin bir tamamlayıcısı şeklinde görmek mümkün değildir. Buna göre insan davranışlarını açıklamak için nazariyelerin genişletilmesi maksadıyla nahiv kavramının sınırlarının genişletilmesi gerekir.⁶⁶

Metin dil bilimi çerçevesinde yapılan tüm bu yorumlar bu ilmin doğuşunu hazırlamıştır. Fakat ne var ki bazı araştırmacıların cümlelerin alt birimlerine olan yönelimleri ve cümleyi münferit ele almaları konuyu metin dil biliminden uzaklaştırmıştır.⁶⁷

Yapısal dil konusunda çalışma yapan modern dil bilimcilerin metin dil bilimine karşı tutumları, birbirlerinden farklılık göstermiştir. Bunlardan bazıları, böyle bir konuyla ilgilenmelerini zihinlerine getirmemişlerdir. Çalışmalarında cümle ve onun verilerini konu edinmişlerdir. Cümleyi aşan durumlar için metin ve söylemleri ele almamışlardır. Bunlar herhangi bir dili ele alırken daima cümlelerin yapısal tahliline odaklanmışlardır. Özellikle dili bölümlere ayırmayı ve tasnifini cümle düzeyinde işlemişlerdir. Örneklemlerin her birini ayırt edici özellikleri sayesinde çeşitli kısımlara ve küçük birimlere ayırmışlardır. Bunlar, aynı şekilde küçük parçaları bir araya getirmek için büyük yapı olan cümlelerin yeterli olduğunu varsaymışlardır.⁶⁸

De Saussure'nin yolunu takip eden ve cümleyi en büyük birim görüp bütün araştırmalarını bunun etrafında şekillendiren bu gruba göre, hitap ve diyalogla irtibatlı diğer konular kenar konulardır. Bunlara göre en önemli konu dilin yapısal şeklidir. Yoksa iletilen söz veya onun verdiği lezzet değildir. Aksine bu durum sosyal bir neticedir. Bundan dolayı iletilmek istenen şey, ikinci düzey bir öneme sahiptir. Buna göre, iki kişi arasındaki iletişim ancak yüzeysel anlamda tahlil edilmiştir.⁶⁹

Burada Leonard Bloomfield'in (1887/1949) yolunu takip eden ikinci bir kısım dil bilimciler daha bulunmaktadır ki bunların metne bakış açıları, cümleyi ve dilin yapısal boyutunu aşmaktadır. Bunlar, metnin ve söylemin dil bilimi içinde işlenmesine karşı çıkmışlardır. Onlara göre metin, dilin kabuğuna sığmayan görüntüsüdür.⁷⁰

65 François Rastier, *Funûnu'n-naşş ve 'ulûmuh*, çev. İdris el-Hattâb (Fas: Dâru Toubkâl, 2010), 89-93.

66 Sa'd Maslûh, *el-'Arabiyyetu min naḥvi'l-cümle ilâ naḥvi'n-naşş (et-Tiżkârî* adlı kitap dizisi çalışması konusu) haz. Vedî'a Tâhâ en-Necm ve Abduh Bedevî (Kuveyt: Câmi'atü'l-Kuveyt, 1990), 411.

67 Beaugrande, *en-Naşş ve'l-ḥiṭâb ve'l-icrâ*, 65.

68 Beaugrande, *en-Naşş ve'l-ḥiṭâb ve'l-icrâ*, 78.

69 Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 148.

70 Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 148.

Üçüncü bir grup dil bilimci ise metin dil bilimi ve bunun cümleyle ilişkisi konusunda orta bir yol edinmişlerdir. Bunlar, cümlelerin en büyük yapı kabul edilmesine karşı çıkmışlardır. Bu grubun önemli iki temsilcisi bulunmaktadır. Birincisi, Amerikalı dil bilim insanı Zellig Harris (1909/1992) ikincisi, Avrupalı dil bilimci Emile Benveniste'dir. Bu iki bilim adamı, metin dili bilimi konusunda önemli çalışmalara imza atmışlardır. Bu iki araştırmacı metin dil biliminin doğmasında ilk söz sahibi kimseler olup, yaptıkları çalışmalarla bu konuda referans gösterilmişlerdir.⁷¹ Burada kısaca bu iki isme değinilecektir.

10.1.1. Zellig Harris (1909-1992)

Ünlü Amerikalı dil bilimci Leonard Bloomfield'in öğrencisi ve Avram Noam Chomsky'in hocası Zellig Harris metin dil biliminin en önde gelen araştırmacısıdır. Aynı şekilde onun söylem analizi (Discourse Analysis) konusundaki çalışmaları bu bilimin önemli çalışmalarındandır.

Harris 1952 yılında "söylem analizi" başlığında iki konuyu analiz etmiştir. Birincisi, dilin kültür ve sosyolojiyle ilgisini ele almıştır. Burada dilsel davranış ile dilsel olmayan davranış arasındaki ilişki incelemiş ve dilcilerin bu ilişkiye verdiği önem anlatılmıştır. Şöyle ki burada, dilin haricindeki olgulara yer verilmiştir. Harris'in söylem analizinde yer verdiği konulardan diğeri ise dil konusu alanlarının genişletilmesidir. Bu da konunun cümle bazında değil de daha kapsamlı olan söylem bazında ele alınmasıdır. Harris'e göre dil sadece kelime veya cümlelerden ibaret değildir. Bilakis birbiriyle ilişkili metinlerden ibarettir. Bunun başlangıcı söylenen bir kelimedenden başlar ve icabında on ciltleri bulan irtibatlı konuları kapsar. Diğer bir ifadeyle dil, kişisel diyalogdan başlayarak genel tartışma konularını içerecek şekilde geniş bir yelpazeye sahiptir. Buna göre cümle, söylemin birer parçası olduğundan bunu daima metin düzeyinde tahlil etmek gerekir.⁷²

Harris'in söylem ile ilgili çalışması cümleden başlayıp metne doğru yapılan analizdir. Bu aynı zamanda yapılan ilk sistematik yaklaşımdır. Bu yaklaşım daha sonraki âlimlerin metinden başlayarak yapılan analizlerden biraz farklıdır. Çünkü onu takip eden âlimler analizlerini metin endeksli uygulamışlardır.⁷³

Harris'in söylem analizi ile ilgili görüşleri o dönemde Avrupa'da bilinmiyordu. Çünkü o dönem Avrupa'da filolojik çalışmalar revaçtaydı. Dil çalışmaları konusunda o dönemde Avrupa üzerinde Prag okulunun büyük etkisi görülmektedir. Avrupa'da metin dil bilgisinin ilk izleri bu okulun çalışmalarında görülmektedir. Örneğin Prag okulunun 1929 yılında konuyla ilgili yayınlanan yazısında buna işaret edilmektedir. Bu çalışmada yer alan; sistemli bir dilin en önemli vazifesi söylemsel ifadeleri barındırmasıdır, şeklindeki görüşler metin

71 Muhammed, "İlmü'l-luğati'n-naşş", 148.

72 Sa'd Maslûh, *fi'l-Belâğati'l-'arabiyye ve'l-uslûbiyyâti'l-lisâniyye (Âfâk Cedide)* (Kuveyt: Meclisu'n-Naşri'l-İlmi, 2003), 225.

73 Şâviş, *Uşûlu tahlîli'l-ḥiṭâb*, 1/ 38.

dil bilimine işaret etmektedir. İşte Avrupa'da metin dil bilimiyle ilgili yapılan çalışmalar, Harris'in daha önce yaptığı çalışmalarıyla paralellik arz etmektedir.⁷⁴

Harris'in söylem analiziyle ilgili çalışması, sonraki metin dil bilimcisi âlim ve eleştirmenler için araştırma ve tartışma konusu olmuştur. Harris'in söylem analizine yaptığı etki konusunda dil bilimcilerin iki kısma ayrıldığını görmekteyiz. Birincisi, Harris'in bu konuda çığır açtığını ifade eden ve konunun önemli bir yere sahip olduğunu ifade eden gruptur. İkincisi ise, onun çalışmalarını küçümseyen gruptur. Bunlara göre cümlelerin söylem analizini gerektiren ve cümleyi aşan durumlar çok nadirdir.

Burada kısaca, Harris'in çalışmalarını değerli bulan ve bulmayan bu iki grubun önemli isimleri ve bunların görüşleri ele alınacaktır. İlk önce Harris'i metin dil biliminin öncüsü kabul eden ve bu bilime önemli katkı sunduğunu söyleyen âlimler ve bunların araştırmaları kısaca zikredilecektir.

Hannes Reser'e göre Harris'in yapısal dilbilim ile ilgili çalışması geleneksel yapısal dil bilimi için sonun başlangıcı mesabesinde. Çünkü Harris, dili cümleler şeklinde vasıflandırıp bunları inşa eden diğer durumlarıyla birlikte ele almıştır. Bu sayede dilin manevi yapısal durumları açıklanmıştır. Reser, Harris'in geleneksel yapısal dilin cümle düzeyinde ele alınıp arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmadığına işaret ettiğini ifade etmiştir. Reser, işte bu yüzden Harris'in söylem analiziyle ilgili çalışmalarının önemli olduğunu izah etmiştir.⁷⁵

Van Dijk'a göre metin dil bilimini ilk defa sistematik şekilde ele alan ve inceleyen isim Harris'tir. Harris'in yirminci yüzyılın ortalarında metin dil bilimi ile ilgili ele aldığı "söylem analizi" konulu çalışma, modern dil bilimi için önemli bir metodolojik çalışmadır.⁷⁶

Dijk, Harris'i söylem biliminin öncüsü ve metin dil biliminin ilk analizcisi kabul etmektedir. Bununla beraber onun görüşlerinin Harris'den ayrılan birçok tarafı vardır. Dijk, Harris'in çalışmalarını kıymetli bulmanın yanında *en-Nassu ve's-siyâk (Metin ve Bağlam)* adlı eserinde şunları belirtmektedir: "Muhakkak, yapısal dil biliminin kurucularından biri Zellig Harris'dir. Bununla beraber onun çalışmalarında söylemi tahlil ederken söylem analizine çok nadiren ihtiyaç duyulmaktadır. Aksine, cümlelerin nahiv terkiibindeki yapısalcılığa ihtiyaç duyulmaktadır."⁷⁷

Dijk'e göre doğal dile has özelliklerinden birçoğu söylemsel özelliklerdir. Bundan dolayı tüm bunları Harris'in yaptığı gibi mevcut nahvin özellikleriyle

74 İvaz, *İlmu'n-naşş*, 23.

75 İvaz, *İlmu'n-naşş*, 23.

76 Muhammed, "İlmu'l-luğati'n-naşş", 152.

77 Dijk, *en-Naşşu ve's-siyâk*, 33.

açıklamak mümkün değildir. Çünkü Harris'in metin dil bilgisine bakışı onun dağılımsal yönelimden kurtulamadığını ortaya koymaktadır.⁷⁸

Önemli dil bilimcilerden Heinemann ve Viehweger'e göre Harris, metin dil bilimine ait cümlelerin yapısıyla ilgili önemli yöntemsel araçlarını kendine has görüşüyle aktarmıştır. Harris, aynı zamanda şekilsel anlamda metnin yapısını açıklamaya çalışmıştır. Harris'e göre buradaki en önemli şey, kelamdaki birbirine bağlı öğelerin eş değer kısımları ile metnin bölümlerinin her birini keşfetmektir. Bu itibarla, Harris'e göre metinler; birbirini tamamlayan eş değer kısımların dizimidir. Harris'in metin dil bilimiyle ilgili esaslı fikir ve yaklaşımlarını, bu ilim için söylenen ilk görüşler şeklinde değerlendirmek mümkündür. Harris'in bu önemli görüşleri ve metin dil biliminin sınırlarını çizen ve onu tartışılabilir bir düzeye getiren çalışmaları onu önemli kılan özelliklerindedir.⁷⁹

Dil bilim araştırmacılarından diğer grup ise, Harris'i cümleyi kısımlara ayıran biri olarak görmektedir. Bunlara göre Harris, söylem analizini tahayyül ve cümleyi tahlil eden araçlarla yapmıştır. Bu itibarla, Harris'in çalışmaları çok bir ehemmiyete sahip değildir. Bu görüşleri savunan kimselere göre Harris'in çalışmaları önemli bir yere sahip olmamakla beraber aynı şekilde onun bu görüşleri söylem analizi bakımından da eleştirilecek konulardır. Şimdi de kısaca bu görüşleri destekleyen dil bilimcilerine ve onların görüşlerine değinilecektir.

Robert De Beaugrande (1946/2008) göre Harris'in söylem analiziyle ilgili çalışması metin dil bilimi çalışmaları yönünden filolojik çalışmalarından sonra gelmektedir. Bundan dolayı onun bu çalışması önem bakımından ikinci sırada yer almaktadır. De Beaugrande, Harris'in metin denkleminde sebep olan dönüşüm mefhumunu vaz ettiğini söylemiştir. De Beaugrande'ye göre dönüşüm nazariyesinin söylem analizindeki önemi çok azdır. Birbirine benzeyen terkiplerin ortaya çıkmasına sebep olan dönüşüm nazariyesinin mana itibariyle kelamın birbiriyle ilişkili olduğunu haber vermez. Yani kısaca Harris'in bu teorisi cümlelerin mana itibariyle metin çerçevesinde birbiriyle ilişkilerinin kurallarını açıklamamaktadır.⁸⁰

Dressler ve De Beaugrande, "*Metin Analizine Giriş*" adlı çalışmalarında Harris'in söylem analizini kısa metinlerde ve farklı yapıların olduğu meşhur cümlelerde uyguladığından bahsetmişlerdir. Bu iki araştırmacıya göre Harris'in söylem analizini doğrudan bileşenlere uygulamaya indirgemesi her cümlelerin ilk yapısına dönmeye neden olur. Yani bu durum cümleyi ilk etapta sahip olduğu isim veya fiil terkiplerine döndürmeye götürür. Dolayısıyla, her metin asıl yapısına dönmeye

78 Abdunnâsir Lakâh, *Mefhûmu'n-naşş fi'l-fikri'l-luğaviyyi'l-mu'âşır (el-Lisâniyyât ve'l-uğatu'l-'arabiyyetu beyne'n-nażariyye ve't-tatbîk)* adlı kitap dizisi çalışması konusu) (Meknes: Câmi'atu'l-Mevlâ İsmâil, 1992), 20-21.

79 Wolfgang Heinemann – Dieter Viehweger, *Medhal ilâ 'ilmi'l-luğati'n-naşş*, çev. Said Hasan Buhayrî (Kahire: Mek-tebetu Zehrâ eş-Şark, 2004), 17.

80 Ivaz, *'Ilmu'n-naşş*, 47.

müsait olunca Harris'in ortaya attığı bu metot, söylem analizi bakımından fazla bir öneme sahip olmamış olur. Kısaca bu analizde, metne has yapıyı ortaya koymak yerine analiz işlemi farklı işletilmiş ve söylem sınırlandırmıştır.⁸¹

William O. Hendrick da Harris'in çalışmalarını eleştiren araştırmacılardan biridir. Hendrick'in bu konuda görüşleri De Beaugrande'nin söylemleriyle paraleldir. Hendrick'e göre cümleyi birbirine bağlamak için açık delillerin olmaması kişiyi söylemin derin yapısına yönelmeye sevk eden tek sebep değildir. Buna sevk eden asıl gerekçe, cümleleri birbirine bağlayan metin bağdaşıklığı meselesinin yanlış tahlil edilmesidir. Hendrick aynı şekilde cümlelerin birbiriyle ilişkisini inceleyen bir dil bilimcidir. Ona göre bağdaşıklık bu konunun sadece bir parçasıdır. Aynı şekilde bu bağdaşıklık daha küçük bağlamda ve yüzeysel şekilde metni açıklamaktadır. Bağdaşıklığın daha büyük bağlamda ve derin şekilde metni açıklayan yönü de vardır. Buna göre yüzeysel ve derinlemesine metin bağdaşıklığının her ikisi de önemli bir yere sahiptir. Burada eleştirilen durum ise metnin yapısının sadece yüzeysel ele alınmasıdır. İşte Harris'in söylem analizinde düştüğü zaaf budur.⁸²

Schmidt (1868/1954), Todorov ve Gerherd Nickel, Harris'in çalışmasını yerinde bulmayan ve onu eleştiren araştırmacılardandır. Bunlara göre Harris'in çalışması fazla bir öneme sahip değildir. Çünkü onun çalışması çoğu zaman faydası olmayan veya ikinci öneme sahip konulardan oluşmaktadır. Bunlara göre Harris ve Hjelmslev gibi araştırmacıların çalışmaları aslında metin dil biliminin konularını genişletmemektedir. Bilakis, onların çalışmaları dil ile kültür arasında ilişkiyi araştırmaktadır.⁸³

Harris'in çalışmalarını öven ve takdir eden bilimciler olmakla beraber çalışmalarını eleştiren ve kıymetsiz bulan araştırmacıların olduğu yukarıda zikredildi. Tüm bunlarla beraber onun metin dil bilimi üzerindeki etkisi inkâr edilemez. Araştırmacılardan birçoğu metin dil biliminin tarihini Harris ile başlatmaktadırlar. Onu, metin analizinin öncüsü kabul etmektedirler. Harris'in çalışmaları birçok hatalar ve boşluklar barındırsa da o, bu ilmin başlangıç noktası görülmektedir. İlk ortaya çıkan ve gelişim evresinde olan hiçbir bilim dalı hatadan yoksun olamaz. Nitekim Harris'in yolunu takip eden bilim adamları bu hataları görüp düzeltme yoluna gitmişlerdir. Garipsenecek asıl durum ise Harris'in çalışmalarını değersiz bulan kimselerin metin dil biliminin öncüleri arasında kabul edilmeleridir.⁸⁴

81 Yaktin, *Tahli'l-ḥiṭābi'r-ruvāi*, 18.

82 William Hendrick, *'Ilmu'l-luġati's-sîmiyâi ve'l-edebu'l-mervî*, çev. Nevzâd Hasan Ahmed – Yoel Yûsuf Aziz (Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabiyye, 2010), 68.

83 Bkz. Muhammed, "Ilmu'l-luġati'n-naşş", 156-157.

84 Muhammed, "Ilmu'l-luġati'n-naşş", 157.

10.1.2. Emile Benveniste (1902/1976)

Ünlü Fransız dil bilimci Jean Yves Tadie, *“Yirminci Yüzyılda Edebi Tenkit”* adlı eserinin *“Dil Bilim ve Edebiyat”* başlığında şunları zikreder: 1960 yıllarında adeta yeraltından yeryüzüne çıkan bir nehir, eskiye dair ne varsa silip süpürmüş ve onları yerin dibine gömmüştür. İşte böyle bir dönemde yapısal dil biliminin parlamasında iki kişinin etkisi görülmektedir. Bunlar, Roman Jakobson (1896/1982) ve Emile Benveniste'dir. Benveniste, 1950 yılında Ferdinand De Saussure'nin *“Genel Dil Bilim Dersleri”* adlı kitabında savunduğu fikirleri tenkit mahiyetinde makaleler ele aldı. Onun esas düşüncelerini beyan eden bu makaleler, 1966 yılında *“Genel Dil Bilim Sorunları”* adlı kitabında neşredildi.⁸⁵

Roland Barthes'e göre Benveniste dil bilimin tartışılmaz ismidir. O, dil bilimin temellerini belirleyen görüşlere sahiptir. Onun çalışmaları diğer dil bilimcilerin çalışmalarından ve dil bilimiyle ilgili geleneksel görüşlerden farklıdır. Ona göre dil bilim, *“Etkileşim Dil”*den ibarettir. Her şey *“ben”* ve *“sen”* olan bir çerçevede gelişmektedir. İşte bu yüzden çalışmalarında ısrarla kişi zamirleri üzerinde durmaktadır. O, yine ısrarla zamanda doğru ilerlemeyi ve ona görünene uyarlanmayı prensip edinmiştir. Bu yüzden onun erken dönemlerde neden dil bilimiyle psikanaliz arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğunu anlayabilmekteyiz.⁸⁶

Barthes, Benveniste'nin *“Dilde Öznellik”* ile ilgili ele aldığı bazı fikirlerine işaret etmektedir. Öznellik ile ilgili çalışmasında özellikle söylemin özelliklerini çizmektedir. Benveniste burada dilin bir araç olmadığına, yani sonradan oluşturulan bir şey olmadığına, aksine insanın fitratında var olan bir özellik olduğuna değinmektedir. Şöyle ki; şayet bir kimse diğer insanlardan uzak ve etkileşimi olmazsa bu durum gerçekleşmez. Burada özne insandır. Ben ve sen hitapları zaman zaman yer değiştiren ve değiştiğinde öznelliği oluşturan lafızlardır. Bunlar aynı zamanda birbirini tamamlayan lafızlardır. İşte dilin tamamı, öznellikten meydana gelmiştir.⁸⁷

Benveniste, dil bilim alanında önemli bir yere sahiptir. Ona göre dil bilimiyle ilgili teoriler yeterli düzeyde değildir. O, bilim insanlarını dil bilimiyle ilgili teoriler geliştirmeye davet etmiştir. Ancak bu teoriler sayesinde, metin dil biliminin bazı konularının incelenmesi mümkün olur.⁸⁸

Harris, söylemin (metnin) sınırlarını Leonard Bloomfield'in cümleyi açıklarken yaptığı tariftan hareketle belirlemiştir. Bu itibarla, Harris'e göre söylem, cümledeki ardışık sisteme bağlıdır. Benveniste ise söylemi daha farklı tarif etmiştir.

85 Tadié, *en-Nakdu'l-edebe*, 267.

86 Barthes, *Heshesetu'l-luğa*, 241-243.

87 Tadié, *en-Nakdu'l-edebe*, 272.

88 Tadié, *en-Nakdu'l-edebe*, 269.

Benveniste'ye göre söylemin edebiyat çalışmalarındaki etkisi daha çoktur. Ona göre cümle daha küçük birimdir. Dolayısıyla cümle söylemin küçük parçasıdır.⁸⁹

10.2. Üretken Dönüşsel Dil Bilimi

Yirminci yüzyılın ortalarına kadar dil bilimcilere göre dilde esas birim cümledir. Daha sonra, cümle etrafında yapılan çalışmalar dilin diğer şekilsel yönlerini ele almıştır. İlk dönemlerden bu yana, cümlelerin en birincil birim olması günümüzde de önemini yitirmiş değildir. Bununla birlikte, son dönemlerde cümlelerin yapısal ve dönüşsel yönleri önem kazanmaya başlamıştır.⁹⁰

Üretken dönüşsel dili savunanların görüşleri ile dilin yapısal durumunu savunanların görüşleri birbirinden farklıdır. Dönüşsel yönünü savunanların odak noktaları dilin mantıksal boyutudur. Böylece dönüşsel konuların sınırları şöyle belirlenmiştir: Kişinin bir dile ait sınırsız sayıdaki cümlelere birçok özellik katmasıdır. Yani bu cümleden birçok şeyin türetilmesidir. Böylece dilsel olarak katı kurallı bir numune ortaya çıkmış olur. Yani bunun örneklik yönü ile uygulamalı yönü birbirinden ayrılmış olur. Şöyle ki, dönüşsel dil en güzel dilsel numuneyi ortaya çıkarmaya çalışır. Fakat uygulamada çoğu zaman bu gerçekleşmez.⁹¹

Cümle ile ilgili en önemli yaklaşım Roland Barthes ve Avram Noam Chomsky'nin teorileridir. Ne var ki bu yaklaşımlar birbirinden farklıdır. Barthes'e göre cümle, düzenli bir sistemsal yapıdır. Buna göre cümle birçok gereksinime ihtiyaç duyar. Cümle ancak bu ihtiyaçlarla beraber kemale erer. Bu sistemli yapının noksanlığı söz konusu değildir. Chomsky'e göre ise cümle, sonsuz bir dirginlik durumundan ibarettir. Fakat bu iki teorinin uygulamadaki durumu her zaman tanımlanan şekline mutabık kalmamıştır. Birinci teorinin uygulamadaki zaafı, cümlelerin her zaman sona ermeyişidir. İkinci teorinin zaafı ise cümlelerin sona erme isteğidir.⁹²

Üretken dönüşsel dil bilimciler, cümleleri dil kurallarıyla başlatmayı tercih etmişlerdir. Bu dil kuralları, dile ait olanı ve olmayanı kapsayan kurallar bütünüdür. Şöyle ki, terkibe giren her şey, sınırları çizilmiş kurallardan uygun olanı kullanılarak ortaya konulabilmektedir. Bu kurallar ise sonsuz şekilde yer alan cümlelerin birçok durumunu ortaya çıkarmaktadır. Buna göre üretken dilin hedeflediği, dilin açıklayıcı ve betimleyici boyutunu ele almaktır. Bu açıklamalar, dilin şekli boyutunu düzenlemekle beraber uygulamada görünmeyen yönlerini de içine almaktadır.⁹³

Chomsky, nahvin manadan ayrı olduğunu ifade etmiştir. O, dilde soyut kuralların varlığıyla hareket etmiştir. Aynı şekilde örneklerdeki analizlerden daha

89 Yaktin, *Tahlîlu'l-ḥiṭâbi'r-ruvâi*, 18.

90 Heinemann – Viehweger, *Medḥal ilâ 'ilmi'l-luġati'n-naşş*, 16.

91 Ivaz, *'Ilmu'n-naşş*, 41.

92 Roland Barthes, *Lezzetu'n-naşş (Le plaisir du texte)*, çev. Munzir Ayâşî (Halep: Merkezi'l-İnmâ el-Hadârî, 1992), 89.

93 De Beaugrande, *en-Naşş ve'l-ḥiṭâb ve'l-icrâ*, 78.

çok, kuralların inşasına dikkat çekmiştir. Fakat dil bilimdeki bu dönüşüm, konuyu daha da zor duruma getirmiştir. Çünkü önceki kurallara muhalif örnekler, yeni kuralların oluşmasını zorunlu hâle getirmiştir.⁹⁴

Gerek burada ele alınan dönüşsel dil bilimi ve gerek geleneksel gösterge bilimine göre görünürdeki bütün şekilsel özellikler nahiv sınıfında, manaya giren konular ise delalet (semantik) tanımı altında değerlendirilir. Dilin kullanım yönü ise “tedâvuliyât” tanımıyla ifade edilir. Üretken dönüşsel yöntem, nahiv kurallarından ayrı, daha özgür kurallarla dil bilimini tahlile tabi tutmuştur. Delalet bilimi de nahvin ortaya çıkardığı kurallar ışığında cümlelerin açıklaması şeklinde oluşmuştur. Tedâvuliyât ise cümlelerin açıklamalarına ilave olarak bazı örneklikler ortaya koymuştur.⁹⁵

Metin dil bilimini analiz eden birçok üretken dönüşsel teorileri mevcuttur. Burada birçok bilim adamının ortaya koyduğu model vardır. Örneğin Van Dyck, petöfi ve Birwish’in ortaya koyduğu modeller bunlardan bazılarıdır. Petöfi daha çok gramer boyutuyla ilgilenirken Van Dyck ise bunun uygulamasına öncelik vermiştir. Van Dyck küllî bir yapıyı ele almış ve cümleyi daha büyük yapı olan metin içinde ele almıştır.⁹⁶ Burada kısaca Van Dyck’ın modeli üzerinde durmak istiyoruz.

Van Dyck, söylem analizini iki temel noktaya dayandırmaktadır. Birincisi, cümleler arasında doğrusal uyuma riayet edilmesidir. İkincisi, büyük yapıyı teşkil eden ve söylemin etrafında döndüğü yapıdır. Cümleler arasındaki uyum; söylemin birbiriyle mutabık, etkileşimli ve parçanın bütünle uyumu gibi özelliklerdir. Söylemin etrafında döndüğü yapıdan maksat ise, metindeki dile ve bunun sibak ve siyakına yoğunlaşmaktır.⁹⁷

Van Dyck’a göre tabii dilde görülen özellikler söyleme ait özelliklerdir. Bundan dolayı bunu mevcut dil bilgisiyyle (nahivle) izah etmek mümkün değildir. Buna göre onun yoğunlaştığı konu, cümleyi aşan durumlar için dönüşsel metodun devreye sokulmasıdır. İşte dil bilimcinin cümleyi aşan durumlar için devreye soktuğu bu yöntem, metinsel güçtür. Dönüşsel dil bilimcilerin söylem analizi yaparken ele aldıkları en önemli kavram güçtür. Van Dyck’e göre metinlerin farklılaşmasıyla bu güç de farklılık kazanır.⁹⁸

Metin ve söylem analizi yapan üretken dönüşsel dil biliminin teorilerini ortaya koyan dil bilimcilere göre bütün bu gelişmelere rağmen metin dil biliminin

94 Muhammed, “İlmu’l-luğatî’n-naşş”, 165.

95 De Beaugrande, *en-Naşş ve’l-ḥiṭâb ve’l-icrâ*, 82-83.

96 Lakâh, *Mefhûmu’-n-naşş*, 20; Yaktin, *Taḥlîlu’l-ḥiṭâbî’-r-ruvâi*, 24.

97 Muhammed Miftâh, *Taḥlîlu’l-ḥiṭâbî’-ş-şî’ri (Istirâciyyetu’t-tenaşş)* (İskenderiye: ed-Dâru’l-Beyzâ, 1992), 38.

98 Lakâh, *Mefhûmu’-n-naşş*, 20; Yaktin, *Taḥlîlu’l-ḥiṭâbî’-r-ruvâi*, 26.

ulaştığı seviye yeterli düzeyde değildir. Yani metni ortaya çıkaran ve onunla ilişkili konular henüz yeterli düzeyde değildir.⁹⁹

Yirminci yüzyılda yapısal ve üretken dönüşsel dil bilim mekteplerinin modern dil bilimi ile ilgili yaptığı çalışmalar önemlidir. Bu çalışmaların metin dil bilimi üzerindeki etkisi büyüktür. Bu mekteplerin araştırmacıları bazı konularda birbirine yakın ifadeler ve metotlar uygularken çoğu zaman birbirinden farklı görüşler ortaya atmışlardır. Modern dil bilimi içinde gelişen yapısal ve dönüşsel dil bilim, metin dil biliminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu iki dil biliminin gelişmeleri ve ortaya koydukları görüşleri farklı olsa da varmak istedikleri hedef aynıdır. Bu mekteplerin çalışmalarının olduğu dönemde metin dil bilimi, (en büyük birim kabul edilen) cümle içinde değerlendirilse de ondan ayrılan noktaların belirlendiğini söylemek mümkündür. Buna göre yirminci yüzyılın ortalarından sonra belli zemine oturtulan metin dil biliminin temelleri, yapısal ve dönüşsel mekteplerin çalışmalarına dayanmaktadır. Bu itibarla; bugüne dek metin dil bilimi çerçevesinde yapılan hiçbir çalışma yadsınamaz.¹⁰⁰

Sonuç

Metin dil bilimi, çağdaş dil bilimi çalışmaları neticesinde ortaya konulan yeni bir bilim dalıdır. Bu bilimde metnin ifade ettiği mana, kelime ve cümlelerle ifade edilememektedir. Metin dil biliminin kısımları tasavvur ve öngöründen ibarettir. Metin dil bilimi, belli ölçütlere sahip sınırlı cümle dil bilgisinden daha genel ve kapsayıcıdır. Metin dil bilimi, asırlar boyu dil bilimine katkı sunmuş olan geleneksel okuma alışkanlıklarını ve bilinen nahiv analizlerini aşan yapıya sahiptir.

Metin dil bilimi, dilsel yapıların kaynaklarını gün yüzüne çıkaran, bunları birçok değişik manayla buluşturan, akli ve psikolojik anlamsal manalarla ilişkilendiren bir bilim dalıdır. Buna göre metin dil biliminin en önemli görevlerinden biri, dilsel sisteminin mükemmel yapısını ortaya çıkarmak, lafzen ve manen metni birbirine bağlayan araçlar sayesinde derin bilgi ve manalara ulaşmaktır. Çünkü mana, metnin şahsiyetini metin ise dilin şahsiyetini ortaya koymaktadır.

Metin dil bilimi, birçok bilim dalının etkileşimi neticesinde oluşmuştur. Bunlardan bazıları dilsel, bazıları ise dilsel olmayan kültürel, sosyal ve psikoloji gibi bilim dallarının etkisiyle gelişmiştir. Bu bilime birçok araştırmacı katkı sunmakla beraber en fazla çalışmayı Avrupa ve Amerika dil bilim adamları ve buradaki okullar yapmıştır. Metin dil bilimin kökleri eskiye dayandırılrsa da bunu somut anlamda ele alan Zellig Harris bu ilmin kurucusu kabul edilmiştir. Daha sonraki çalışmalar Harris'in çalışmalarını geliştiren çalışmalar şeklinde değerlendirilmiştir.

Modern dönemde hemen hemen tüm dünyada varlığını kabul ettiren metin dil bilimi, Arap dünyasında da kabul görmüştür. Bununla beraber bu ilmin geçmiş

99 İvaz, *İlmu'n-naşş*, 26.

100 Maslûh, *el-'Arabîyyetu min nahv'il-cümle ilâ nahv'in-naşş*, 411.

dönemlerdeki ilimlerle ne derece ilişkili olduğu tartışmalara sebep olmuştur. Tartışmaların en hararetli boyutu Arap dünyasında yaşanmıştır. Bazı dil bilimciler bu ilmin, kadim İslam medeniyetini oluşturan bilimlerden neşet ettiğini söylemiş, bazıları ise bu ilişkiyi bir nebze kabul etmekle beraber bunun müstakil bir bilim dalı olarak ele alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Fakat geldiğimiz noktada konu, bu ilişkiyi kurmanın ötesine geçmiştir.

Metin dil bilimi yeni bir bilim dalı olduğundan henüz metot ve çalışma olarak tekâmüle ermiş değildir. Bu yönüyle saha, bu konuda yapılacak çalışmaları beklemektedir. Durum böyleyken bu bilimin yankıları Arap dünyasında da merak uyandırmıştır. Birçok Arap dil bilimci Avrupa'da neşet eden bu bilimi Arap diline uyarlamıştır. Günümüzde bu konuda birçok tez yapılmış ve yapılmaktadır. Türkiye'de ise bu konuda yapılan çalışmalar az ve yetersizdir. Bu itibarla, metin dil bilimi ile ilgili bu araştırmanın ülkemizde yapılacak başka çalışmalara ışık tutacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Afîfî, Ahmed. *Naḥvu'n-naşş: İtticâh cedid fi'd-dersi'n-naḥvî*. Kahire: Mektebetu Zehrâ eş-Şark, 2001.
- Barthes, Roland. *Heshesetu'l-luġa (Le bruissement De lalangue)*. çev. Munzir Ayâşî. Halep: Merkezu'l-İnmâ el-Hadârî, 1999.
- Barthes, Roland. *Lezzetu'n-naşş (Le plaisir du texte)*. çev. Munzir Ayâşî. Halep: Merkezu'l-İnmâ el-Hadârî, 1992.
- Buhayrî, Saïd Hasan. *'İlmu'l-luġati'n-naşş: el-Mefâhîm ve'l-itticâhât*. Mısır: eş-Şeriketu'l-'Alemiyyetu Luncmân, 1997.
- De Beaugrande, Robert. *en-Naşş ve'l-ḥiṭâb ve'l-icrâ*. çev. Temmâm Hassân. Kahire: 'Âlemül-Kütub, 1999.
- Dijk, Teun A. Van. *en-Naşşu ve's-siyâk: İstiksâu'l-baḥsi fi'l-ḥiṭâbî'd-delâli ve't-tedâvulî (Text and Context)*. çev. Abdulkâdir Kanîni. Beyrut: ed-Dâru'l-Beyzâ, 2000.
- Dijk, Teun A. Van. *Medḥalu mutedâḥil'l-iḥtişâşât*. çev. Saïd Hasan Buhayrî. Kahire: Dâru'l-Kâhire, 2001.
- Eşmûnî, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Eşmûnî. *Şerḥu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn-i Mâlik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1429/1998.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'ayn. thk. Abdulhamîd Hindâvî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 3. Basım. 2003.
- Fowler, Roger. *el-Lisâniyyât ve'r-rivâye*. çev. Ahmed Sabra. İskenderiyye: Müessesetu Havris, 2009.
- Hamânî, Hasan. "et-Taḥlîlu'l-belâġî li'n-naşşî'l-Ḳur'ânî mine'l-istibâne ila't-tezevvuġ (Mukârabe min zâviye 'ilmi'n-naşş)". *el-Mecelletu'l-'Arabiyye li'n-naşşî'l-'ilmî* 15/2 (1) (Ocak 2020), 99-113.
- Hatâbî, Muhammed. *Lisâniyyâtu'n-naşş: Medḥal ilâ insicâmî'l-ḥiṭâb*. Beyrut: el-Merkezu's-Sakâfi'l-'Arabî, 1991.
- Heinemann, Wolfgang – Viehweger, Dieter. *Medḥal ilâ 'ilmi'l-luġati'n-naşş*. çev. Saïd Hasan Buhayrî, Kahire: Mektebetu Zehrâ eş-Şark, 2004.
- Hendrick, Wiliam. *'İlmu'l-luġati's-sîmiyâi ve'l-edebu'l-mervî*. çev. Nevzâd Hasan Ahmed – Yoel Yûsuf Aziz. Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabiyye, 2010.
- Ivaz, Yûsuf Nûr. *'İlmu'n-naşş ve ve nazariyyetu't-terceme*. Mekke: Dâru's-Sikka, 1990.
- İbn Manzûr, Ebû Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 2010.
- İbn Ümmü Kâsım, Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasen el-Murâdî. *Tavzîḥu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi-şerḥi Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Abdurrahmân Alî b. Süleymân. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1422/2001.
- İbrâhîm el-Fakî, Subhî. *'İlmu'l-luġati'n-naşşî beyne'n-nazarîyyeti ve't-taṭbîġ (Dirâsetun taṭbîkiyyetun 'ala's-suveri'l-Mekkiyyi)*. 2 Cilt. Kahire: Dâru Kabâ, 2000.
- Lakâh, Abdunnâsır. *Mefhûmu'n-naşş fi'l-fikri'l-luġaviyyi'l-mu'âşir (el-Lisâniyyât ve'l-luġatu'l-'arabiyyetu beyne'n-nazarîyye ve't-taṭbîġ adlı kitap dizisi çalışması konusu)*. Meknes: Câmî'atu'l-Mevlâ İsmâîl, 1992.

- Maslûh, Sa'd. *el-'Arabîyyetu min naĥvi'l-cümle ilâ naĥvi'n-naşş (et-Tizkârî* adlı kitap dizisi çalışması konusu). haz. Vedî'a Tâhâ en-Necm ve Abduh Bedevî. Kuveyt: Câmî'atü'l-Kuveyt, 1990.
- Maslûh, Sa'd. *fi'l-Belâğati'l-'arabiyye ve'l-uslûbiyyâti'l-lisânîyye (Âfâk Cedîde)*. Kuveyt: Meclisu'n-Naşri'l-İlmî, 2003.
- Miftâh, Muhammed. *Taĥlîlu'l-ĥiṭâbi's-şî'rî (İstirâtîciyyetu't-tenaşş)*. İskenderiye: ed-Dâru'l-Beyzâ, 1992.
- Mîrtâc, Fevziye. *et-Taĥlîlu'n-naşşî fi't-Tefâsîri'l-Ḳur'ânîyyeti'l-beyânîyyeti ve'l-mevdû'îyye Dirâsetun taĥlîliyyetun fi ḍav'i menheci naĥvi'n-naşş*. Pakistan: İslamabad Uluslararası İslam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Muhammed, Azmî. "İlmu'l-luğati'n-naşş (el-lrhâsâtü'l-ûlâ ve bedâyâtu'n-neş'e)". *Cami'atü Ümmi'l-Ḳurâ li-'ulûmi'l-luğa ve âdâbihâ* 13/2 (Mayıs 2014), 125-192.
- Muheyri, Abdulkâdir. *Naẓarâton fi't-turâsi'l-luğaviyyi'l-'arabî*. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1993.
- Özkan, Bülent. "Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık Ve Haldun Taner'in 'Onikiye Bir Var' Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/1 (2004), 167-182.
- Rastier, François. *Funûnu'n-naşş ve 'ulûmuh*. çev. İdrîs el-Hattâb. Fas: Dâru Toubkâl, 2010.
- Şâviş, Muhammed. *Uşûlu taĥlîli'l-ĥiṭâb: fi'n-Nazariyyeti'n-naĥviyyeti'l-'arabiyye (Te'sîsu naĥvi'n-naşş)*. 14 Cilt. Beyrut: el-Müessesetu'l-'Arabîyye, 2001.
- Tadié, Jean-Yves. *en-Naḳdu'l-edebeî fi'l-ḳarni'l-'işrîn*. çev. Kâsım el-Mikdâd. Şam: el-Ma'hadü'l-Âli, 1993.
- Valency, Gisèle. *en-Naḳdu'n-naşşî (Medĥal ilâ menâhici'n-naḳdi'l-edebeî* adlı kitap dizisi çalışması konusu). çev. Rıdvân Zâzâ. Kuveyt: Silsiletu 'Alemu'l-Ma'rife, 1997.
- Yaktîn, Saîd. "et-Tarâbuṭu'n-naşşî ve'l-ĥiṭâbu'r-ruvâi'l-'arabî". *el-'Ulûmu'l-İnsânîyye* 18/19 (2010), 178-205.
- Yaktîn, Saîd. *Taĥlîlu'l-ĥiṭâbi'r-ruvâi (ez-Zemen – es-serd – et-teb'ir)*. Beyrut: ed-Dâru'l-Beyzâ, 1989.
- Zinâd, Ezher. *Nesîcu'n-naşş: Baĥsun fi mâ yekûnu bihi'l-melfûzu našşan*. Beyrut: el-Merkezu's-Sakâfi'l-'Arabî, 1993.

